

ŞARL LUI MONTESKYÖ

QANUNLARIN RUHU

Tərcüməçi:
Əlisa Nicat

qanun nəşriyyatı

**CHARLES LOUIS DE
MONTESQUIEU**

**THE SPIRIT OF
LAWS**

Monteskyönün məşhur ikicildlik şah əsəri – “Qanunların ruhu” 1748-ci ildə Cenevrədə çap edilib. Monteskyö Avropada mütləq monarxiaları müşahidə edib təhlillər apararaq, kral hakimiyyətinin vətəndaşlara qarşı özbaşınalığını aradan qaldırmaq üçün əlverişli yollar axtarırdı. Bu məqsədlə, o, “Qanunların ruhu” əsərində hüquqi dövlət və hakimiyyətin bölgü prinsipi konsepsiyasını irəli sürdü. Müəllif bu əsər üzərində 20 il işləyib. O, əsərdə Lokun ənənələrini davam etdirərək liberal demokratik quruluşun prinsiplərini müəyyənləşdirib. Monteskyö hesab edirdi ki, vətəndaş cəmiyyətində siyasi azadlıq hüquqi dövlətin qurulmasında əsas rol oynayır.

Monteskyö “Qanunların ruhu” əsərində cinayət, cəza və cinayət prosesi məsələlərinə də toxunub, dəyərli fikirlər söyləyir.

Charles Louis de Montesquieu

Şarl Lui Monteskyö

Bakı, Qanun Nəşriyyatı, 2024, 720 səh.

THE SPIRIT OF LAWS

QANUNLARIN RUHU

Janr: non-fiction/siyasi nəzəriyyə üzrə traktat, yurisprudensiya

Ölçü: 145x210 mm

Cild: qalın

Çapa imzalandı: 02.07.2024

Nəşir: Şahbaz Xuduğlu

Tərcüməçi: Əlisa Nicat

Redaktor: Günel Natiq

Korrektorlar: Nihat Pir

Aytən Sədəti

Texniki redaktor: Aygül Yelmarlı

Mətn dizaynı: Pərvanə Şahin

Qapaq dizaynı: Rafael Qasım

Qanun Nəşriyyatı

İstanbul Copyright Awards-ın qalibi

Bakı, AZ 1102, Tbilisi pros., 76

Tel: (+994 12) 431-16-62; 431-38-18

Mobil: (+994 55) 212-42-37

e-mail: info@qanun.az

www.qanun.az

www.fb.com/Qanunpublishing

www.instagram.com/Qanunpublishing

ISBN 978-9952-38-983-8

© Qanun Nəşriyyatı, 2024

Copyright © Charles Louis Montesquieu, 1748

Bu kitabın Azərbaycan dillinə tərcümə və yayım hüquqları "Qanun Nəşriyyatı"na məxsusdur. Kitabın təkrar və hissə-hissə nəşri "Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa ziddir

“Qanunların ruhu” Fransa maarifçi filosofu hüquq və dövlət nəzəriyyəsi tarixinin, coğrafi və sosioloji məktəblər nəzəriyyəsinin parlaq bilicisi və hakimiyyət bölümü doktrinasını işləyib hazırlayan Şarl Lui Monteskyönün (1689–1755) ən möhtəşəm əsəridir. Monteskyönün siyasi və hüquqi ideyalarının ABŞ konstitusiyasının tərtibində, böyük fransız inqilabı mərhələsində konstitusiya qanunçuluğu və Fransada 1804-cü il vətəndaş məcəlləsinin hazırlanmasında çox böyük rolu olmuşdur.

ÖN SÖZ

Əgər saysız, rəngarəng predmetlərdən bəhs edilən bu kitabın içində gözləmədiyimin əksinə olaraq, kimə isə toxunan nəsə olsa belə, ən azı, pis niyyətlə deyilən heç nə ola bilməz. Mənim aqlım təbiətən inkara meyilli deyil. Platon göylərə təşəkkür edirdi ki, onu Sokratla bir vaxtda dünyaya gətirib. Mən isə göylərə ona görə minnətdaram ki, hakimiyyəti altında yaşadığım dövətdə doğulmağıma qərar verib və elə bir hakimiyyətə itaət edirəm ki, sevgi tələqin edir.

Yalnız bir xahişim var və qorxuram ki, onu məndən əsirgəyərlər: o iki-illik zəhmətin bəhrəsi haqqında bir neçə dəqiqəlik oxu ilə hökm çıxarmasın, ayrı-ayrı frazalarını deyil, kitabı bütövlükdə bəyənilib və ya bəyənməsinlər. Özü də müəllifin məqsəd və niyyətini bilmək istəyəndə və həmin məqsəd və niyyəti əsərin hansı yerində lazım olduğunu biləndən sonra fikir yürütsünlər.

Mən adamları öyrənməyə başladım və müəyyən etdim ki, onların saysız və rəngarəng qanunları və əxlaqları yalnız onların fantaziyasının yeganə məhsulu deyil.

Mən ümumi üsulları müəyyən etdim və gördüm ki, ayrı-ayrı hadisələr öz-özlüyündə onlara əsaslınsa da, hər xalqın tarixi həmin əsasların nəticəsi kimi meydana çıxır və qanunlar digərləri ilə bağlıdır və ya daha ümumi olan qanundan birbaşa asılıdır.

Mən qədimlərə müraciət edib çalışdım ki, onların ruhunu əxz edim. Eləcə də mahiyyətə bir-birlərindən fərqli olan hadisələri eyni cür olanlar kimi qəbul etməyim və bir-birlərinə bənzəyən kimilərinin də aralarındakı fərqləri görə bilim. Mən prinsiplərimi öz xurafatlığımdan deyil, şeylərin təbiətindən əxz etmişəm.

Burada bir çox həqiqətlər yalnız başqa həqiqətlər zənciri ilə bağlılığını müəyyən etdikdən sonra aydın olur. Nə qədər təfərrüatlar üzərində çox düşünsən, bir o qədər ümumi əsasların doğruluğuna əmin olacaqsan. Həmin təfərrüatların mən hamısını aşkar etmirəm. Çünki hər kim ki hər şeyi deyə bilər və öldürücü dərəcədə də darıxdırıcı olmağa bilər?

Burada müasir əsərlərin sanki xarakterik xüsusiyyətlərini təşkil edən heç bir ifrata rast gəlməzsən. Hər şeyə geniş baxışla baxanda bütün ifratlar itib gedir; onlar bir də müəllifin baxışlarının tamamilə bir yerdə predmet aydın olanda üzə çıxır. Və bu zaman bütün başqa şeylər diqqətdən kənar qalır.

Mən hər ölkədə hökm sürən hər hansı bir qaydaları inkar etmək məqsədilə yazmıram. Hər bir xalq mənim kitabımda onlarda hökm sürən qayda-qanunların izahını görə bilər və təbii olaraq belə bir nəticəyə gələr ki, onlarda mövcud olan həmin qayda-qanunlara nəşə təklif edib, bu qayda-qanunları dəyişmək istəyinə yalnız o adamın haqqı var ki, anadangəlmə dövlət təşkilatlarının mahiyyətinə enə biləcək dühası var. Xalqın maariflənməsi işinə biganə yanaşmaq olmaz. İdarə orqanlarına xas olan hər cür xurafat əvvəllər xalqa məxsus olan xurafatlar olublar. Nadanlıq dövrlərində adamlar, hətta böyük şər əməllər törədəndə də hər cür şübhədən xali olurlar. Maarifçilik dövrlərində isə onlar böyük xeyirxahlıqlar edəndə belə, tir-tir əsirlər. Onlar köhnə pisliliyi hiss edirlər, onu düzəltməyin yollarını görürlər, lakin bu düzəliş zamanı əmələ gələn yeni şər əməlləri də görməyə bilmirlər. Onlar qorxularından pisi saxlayır. Onlar daha pis olacağından qorxub pisləri saxlayır, əgər daha yaxşı olacağına ümidlərini itirirlərsə, mövcud olan firavanlıqla kifayətlənirlər; onlar ayrı-ayrı hissələrə ona görə nəzər salırlar ki, bütövlüyü dərk etsinlər və bütün səbəbləri tədqiq edirlər ki, bütün nəticələri anlasınlar.

Əgər mən adamların öz vəzifələrini, öz dövlətlərini, öz vətənlərini və qanunlarını yeni əsaslarlasevməyi adamlara qəbul etdirə bilsəydim, onların hər ölkədə hər cür hakimiyyətdə və tutduqları hər kreslodada özlərini daha xoşbəxt hiss etmələrini bacarsaydım özümü ölüm dadan məxluqların ən xoşbəxti sayardım. Əgər mən kim ki hökm edir, onların hökmlə-

rində məlumatlar ehtiyatının daha çox olmasına və eyni zamanda, itaət edənlərin bu itaət zamanı yeni həzlər tapmasına nail ola bilsəydim, özümü bütün önlənlərin ən xoşbəxti hesab edərdim.

Əgər mən adamların onlara xas olan avamlığını müalicə edə bilsəydim, özümü ölmüşlərin ən xoşbəxti hesab edərdim. Xurafat deyəndə mən bu və ya digər şeyləri dərk etməyə mane olanları yox, özümüzü dərk etməyə mane olanları nəzərdə tuturam.

Adamları maarifləndirmək üçün biz hər şeydən əvvəl o ləyaqətlərə müraciət edə bilirik ki, onların əsasında insana məhəbbət durur. İnsan çox çevik məxluqdur və öz ictimai mövqeyində başqalarının fikrinə və təsirinə elə həssasdır ki, ona öz təbiətini anladanda hər şeyi başa düşür, gizlədildə isə, hətta özü haqqında təsəvvürə belə malik olmur.

Mən bu əsəri dönə-dönə başlamış və saxlamışam, min dəfə yazılmış səhifələri küləyə vermiş və hər gün də hiss etmişəm ki, əllərim gücsüzlükdən yuxarı qalxmır. Hər hansı tutulmuş plan əsasında öz mövzumu tədqiq edəndə mən heç bir qayda-qanun, heç bir istisna nə olduğunu bilməyib və həqiqəti sanki ona görə tapmışam ki, elə o dəqiqə də itirirəm; lakin özümün əzəli qənaətlərimi özümə aşkar edirəm nə axtarıram və yalnız bundan sonra mənə aydın olur ki, 20 il müddətində əsərimin necə yarandığını, necə böyüdüyünü, necə inkişaf etdiyini və necə başa çatdığını görmüşəm.

Əgər bu kitaba uğur qazanmaq qismətdirsə, mən buna görə, ilk növbədə mövzumun əzəmətinə minnətdar olmalıyam. Lakin düşünürəm ki, burada mənim tərəfimdən də heç bir əmək sərf olunmayıb. Bütöv əsəri oxuyub başa vuranda Fransada da, İngiltərədə də, Almaniyada da məndən əvvəl çoxlu sayda böyük insanların yazdıqları xəyalımda canlandı və mən heyrətdən sarsıldım, amma ruhdan düşmədim. “Və mən də sənətkaram!” – Korredcio ilə birlikdə səsləndim.

MÜƏLLİF BƏYAN EDİR

Bu əsərin ilk dörd kitabını anlamaq üçün bilmək lazımdır ki, 1) respublika ləyaqəti sözü deyiləndə mən vətənə məhəbbəti nəzərdə tuturam, yəni bərabərliyə olan sevgini. Bu nə xristian, nə də mənəvi məziyyətdir, bu, siyasi məziyyətdir; bu, həmin o yaydır ki, respublika hökumətini hərəkətə gətirir, necə ki şərəf monarxiyanın hərəkətverici qüvvəsidir. Mən buna əsaslanaraq vətənə və bərabərliyə məhəbbəti siyasi ləyaqət hesab etmişəm: aşkar etdiyim yeni ideyalar məni məcbur etdi ki, onlar üçün yeni adlar axtarıb tapım və ya köhnə sözləri yeni mənada işlədim. Bunu başa düşməyən kəslər haqqımda o qədər cəfəng sözlər yazdılar ki, dünyanın bütün başqa ölkələrində qəzəb doğurardı, belə ki, dünyanın bütün ölkələrində mənəviyyət yüksək qiymətləndirilir; 2) buna diqqət vermək də lazımdır ki, xoş münasibət və ya xeyirxahlıq hər hansı dövlətin hərəkətedici vasitəsi deyil və ya həmin dövlətdə yerli-dibli yoxdur, fikri arasında böyük fərq var. Əgər desəm ki, hər hansı bir dişli çarx saat mexanizmini hərəkətə gətirən alətdir, onda belə bir nəticə çıxır ki, onlar hər hansı bir saatda yerli-dibli mövcud deyil. Eləcə də xristian xeyirxahlıq və ya mənəvi xeyirxahlıq siyasi məziyyət kimi monarxiyada da yoxdur. Bir sözlə, respublikada da şərəf mövcuddur, hərçənd ki, respublikanı hərəkətə gətirən əsas siyasi məziyyətdir, siyasi məziyyət isə monarxiyada da mövcuddur, baxmayaraq ki, monarxiyanın hərəkətverici qüvvəsi şərəfdir.

Əsərimin V fəslinin üçüncü kitabında insanın xeyirxahlığından danışarkən mən xristian və ya mənəvi ləyaqəti olan adamı nəzərdə tutmuram, sadəcə siyasi rifaha can atan insanı düşünmüşəm, başqa sözlə desək, yuxarıda sözügedən siyasi ləyaqəti nəzərdə tutmuşam. Ölkəsinin qanunlarını sevmə və öz fəaliyyətində əsas götürən bu adamdır. Bütün bunları bu kitabda dəqiqləşdirib öz ideyalarımı daha aydın şəkildə aşkar etmişəm; çox zaman isə ləyaqət sözünü işlədəndə mən onu siyasi ləyaqət kimi ifadə etmişəm.

I KİTAB

ÜMUMİYYƏTLƏ QANUNLAR HAQQINDA

I FƏSİL

QANUNLAR VƏ ONLARIN MÜXTƏLİF VARLIQLARA MÜNASİBƏTİ HAQQINDA

Sözün ən geniş mənasında, qanunlar şeylərin təbiətindən doğan bütün münasibətlərin mahiyyətini təşkil edir; bu mənada hər şeyin öz qanunları var, ilahiyyatın da, maddi aləmin də, eləcə heyvanların və insanların fəvqəlbəşər idrakının da.

O kəslər ki iddia edirlər, gördüyümüz bütün vəqəələr kor talenin məhsuludur, – böyük cəfəngiyyət söyləyirlər, belə ki, kor tale tərəfindən zəkali məxluqlar necə yaradıla bilər və bundan böyük mənasızlıq ola bilərmi?

Beləliklə, əzəli idrak var; qanunlar isə onların və müxtəlif varlıqların arasındakı münasibətlər və eləcə bu müxtəlif varlıqların qarşılıqlı münasibətləridir.

Allah dünyanı yaradan və hifz edəndir. O da eyni qanunlarla yaradır və hifz edir; o, bu qanunlarla hərəkət edir, çünki onları bilir; o, ona görə bilir ki, onları özü yaradıb və o yaradıb ki, onun müdrikliyinə və qüdrətinə uyğundurlar. Dünyanın fasiləsiz varlığı materiyanın hərəkətinin yaranması və idrakdan məhrumluğu belə bir nəticəyə səbəb olur ki, onun hərəkəti dəyişməz qanunlarla baş verir və biz mövcud olanın yerinə başqa nə cür dünya təsəvvür etsək də, o yenə də həmin qaydalara əsasən, davranmalıdır və ya məhv olmalıdır.

Deməli, yaradıcılıq işi sanki özbaşına baş verən bir aktdır və o, ateistlərin qəzavü-qədəri kimi bir sıra zəruri qaydalara əsaslanır. “Yaradan dün-

yanı bu qanunlar olmadan da idarə edə bilərdi” kimi düşünmək axmaqlıq olardı. Belə ki, onlarsız dünyanın özü belə mövcud ola bilməzdi.

Bu qaydalar dəyişməz olan münasibətlərdir. Beləcə iki hərəkət edən cismin bütün qarşılıqlı münasibətləri gah yüksəlir, gah da azalır və Montekskyöyə görə kəsilir. Kütlələrarası münasibətlər və bu cisimlərin sürəti arasındakı bütün fərqlər yeknəsəqlik deməkdir, eləcə də hər dəyişiklikdə daimilik var.

Tək-tək idraklı varlıqlar özləri üçün qanun yarada bilərlər, lakin onların özlərinin yaratmadıqları qanunları da var. Həqiqət olmamışdan əvvəl də zəkali varlıqlar, onların arasındakı münasibətlər, deməli, eləcə də qanunlar da mümkündür. Qanunlar yaranmazdan əvvəl insanlar arasında ədalətli münasibətlər olmalı idi. Qadağan olmuşları və izin verilmişləri demək qanunlarla mümkün idi, heç bir ədalət və ədalətsizlik yox idi. Deməli, dairə başa çatana qədər radiuslar öz aralarında bərabər deyildilər.

Beləliklə, ədalətə münasibətlərdən əvvəl bilmək lazımdır ki, qanunlara uyğun olan münasibətlər mövcud olub. Beləcə, məsələn, insan cəmiyyəti mövcuddur. Ədalət odur ki, bu cəmiyyətin qanunlarına uyğun olsun. Əgər zəkali varlıq başqa varlıqlara iltifat edirsə, onlar da ona minnətdar olmalıdırlar; əgər idraklı varlıqlar başqa idraklı varlıqlar tərəfindən yaradılıbsa, onlar da varlığının ilk anlarından etibarən aralarında eyni münasibətdə olmalıdırlar; əgər idraklı varlıqlar başqa idraklı varlıqlara şəx münasibətdə olursa, onlar da eyni dərəcədə şəx münasibətə layiqdirlər və bu cür, bu qayda ilə.

Lakin idraklı varlıqların dünyası heç də bu cür kamilliklə idarə olunmur, eləcə fiziki dünyada da bu cür; belə ki, orada da təbiətən dəyişməz qanunlar mövcuddur, deməli, idraklı varlıqların dünyasının fiziki dünyasında olan qanunlara uyğun davranmır. Bunun səbəbi odur ki, ayrılıqda idraklı varlıq təbiətin məhdudiyətlərinə tabedir və buna görə yanılma bacarığına malikdir. Digər tərəfdən isə, öz təbiətlərinə uyğun olaraq hissələri ilə davranmaq xüsusiyyətləri var. Buna görə onlar əzəli dəyişməz qanunlarına daim əməl etmirlər və hətta özləri yaratdığı qanunlara da həmişə itaət etmirlər.